

פניית תלמידים לעזרת רב בית הספר לאחר אלימות בבית הספר

שולמית הרשקוביץ ויעקב ב' יבלון

תקציר

במחקר הנוכחי נבחנה תרומתם של רבני בתי הספר כאנשי ייעוץ ותמיכה לתלמידים, לצד יועצי בית הספר וצוות בית הספר, תוך בחינת פניית תלמידים לעזרה בפועל לאחר אירועי אלימות בבית הספר כמקרה בוחן. לצורך המחקר נעשה שימוש בכלים כמותיים ואיכותניים. מדגם המחקר כלל 512 תלמידי כיתות ז'-י"ב (ממוצע גיל: 14.21, ס"ת: 1.67) מתיכונים דתיים, אולפנות ושיבות ברחבי הארץ ורבני בית הספר במוסדות אלו. התלמידים ענו על שאלונים שבדקו פנייה לעזרת אנשי צוות בבית הספר, בהם גם רב בית הספר, בשל אלימות. נוסף על כך, נערכו ראיונות עם שבעה תלמידים ושישה רבנים. ניתוח הממצאים העלה כי רב בית הספר הוא כתובת חשובה בעבור התלמידים לקבלת עזרה וסיוע בשעת הצורך, וכי תלמידים שנפגעו מאלימות פנו יותר לרבנים בעלי השכלה רחבה שיש להם יכולת לסייע ולרבנים שהיו זמינים להם ושאיכות הקשר איתם טובה. במאמר נידונו תפקידים של רבנים במתן תמיכה וייעוץ בבתי ספר כמו השתלבותם במערכת התמיכה לתלמידים ומשמעותם לקובעי מדיניות.

מילות מפתח: אלימות; עזרה רוחנית; רבני בתי ספר.

מבוא

קידום רווחתם של תלמידים בכלל ותלמידים בסיכון בפרט הוא אתגר בעל משמעות למערכות חינוך בארץ ובעולם. הצורך של תלמידים רבים בסיוע ובקבלת עזרה נשאר לרוב בלי מענה ותלמידים רבים אף מתקשים לפנות לעזרה (Eliot, Cornell, Gregory, & Fan, 2010). אחד התחומים המתפתחים במתן סיוע ותמיכה לתלמידים בבית הספר הוא תחום העזרה הרוחנית (pastoral care) שזכה עד כה לדיון מחקרי מועט בלבד במערכת החינוך בישראל. זאת למרות המידע שבבתי ספר רבים, בהם זרם החינוך הממלכתי, מכהנים זה שנים רבות רבני בית ספר במימון משרד החינוך. המחקר הנוכחי מתמקד ברבני בתי ספר כאנשי ייעוץ, סיוע ועזרה לתלמידים. כדי לבחון את תפקידי הייעוץ של הרב בבית הספר, נבחרה אלימות בבית הספר כמקרה בוחן תוך בחינת פנייה לעזרה בפועל לעזרת הרבנים. זאת נוכח ריבוי מקרי האלימות וחשיבותה של תמיכה לקורבנות ולאלימים כאחד (הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך [ראמ"ה], 2018).

עזרה רוחנית

בשנים האחרונות שולבו בבתי ספר, במדינות שונות בעולם, תוכניות הנשענות על עזרה רוחנית (pastoral care) שבמהותן נועדו לקדם את רווחת התלמידים ולהציע להם דרכי סיוע נוספות על הדרכים הקיימות. עזרה רוחנית היא עזרה שניתנת, בדרך כלל, בידי איש דת אך אינה מוגבלת לעזרה בתחומי הדת, ומקיפה תחומים רחבים יותר בחייו של האדם כמו למשל בעיות אישיות (Gordon, Jones, Taylor, McInerney, & Wegener, 2020), מצבים רפואיים מורכבים (Shih, Worth, Travaglia, & Kelly-Hanku, 2017; Teague et al., 2019) והתמודדות עם משברים (Kelleher et al., 2011, Picco et al., 2013). עזרה רוחנית נפוצה במדינות רבות בעולם וניתנת במסגרות למיניהן, החל ממרכזים דתיים, דרך מוסדות לבריאות הנפש וכלה בבתי ספר (Adams, 2019; Schuhmann & Damen, 2018). נראה כי ברחבי העולם הפנייה לאנשי דת ורוח מקובלת וכי בני אדם רבים פונים לאנשים אלה לתמיכה. למעשה, בסקירת מחקרים שנערכה נמצא כי בני אדם מעדיפים לפנות לאנשי דת בבעיות פסיכולוגיות במידה שווה ולעיתים אף יותר ממטפלים מקצועיים אחרים (Weaver, Revilla, & Koenig, 2002). ההסבר לכך טמון בכך שבני אדם רוחשים לאנשי דת אמון רב וכי זמינותם של אנשי הדת גדולה יותר ממטפלים מקצועיים אחרים (Weaver et al., 2002).

במחקרים קודמים שנערכו ובהם נבחנה תרומתה של עזרה רוחנית בבתי ספר עלה כי גם תלמידים רבים פונים לקבלת סיוע רוחני, וכי הסיוע מהותי עבורם ומביא לשיפור בתחומים מגוונים (Edmond & Price, 2009). נמצא למשל כי עזרה רוחנית סייעה לשיפור יכולות בין-אישיות של תלמידים (Barrow, 2016), ובהתייחס לנושא האלימות בבתי ספר הנבחנת במחקר הנוכחי, עזרה זו העלתה את שיעורי הפנייה לעזרה בקרב תלמידים (Kyriacou, 2015) ואת שיעורי הסיוע מצד הצופים מן הצד (Bystanders), וגם הביאה לידי הורדת שיעור האלימות ובכללם שיעורי האלימות ברשת (Kyriacou & Zuin, 2016). כאמור, בישראל קיים רק מעט מידע על עזרה רוחנית בכלל, ועל תרומתם של סוכניה העיקריים של העזרה הרוחנית – רבני בתי ספר – בפרט.

רבני בתי ספר בישראל

על אף שתפקיד "רב בית ספר" קיים בבתי הספר בישראל כבר למעלה מארבעים שנה, פועלם ותרומתם של רבני בתי הספר במתן סיוע ותמיכה לתלמידים כמו פועלם ככלל נחקר מעט מאוד. במחקרים המעטים שנעשו נבחנו בעיקר קונפליקטים בין הרב לאנשי מקצוע אחרים בבית הספר (בוזגלו, 2005) ובחינת תהליך היווצרות והגדרת התפקיד וביטויים בפועל (Shapira, 2008). למעשה לא נבחנה משמעות נוכחות הרב בבית הספר ותרומתו לרווחתם הנפשית של התלמידים. מתוך הידוע על תרומתה של העזרה הרוחנית לרווחת התלמידים ברחבי העולם, יש מקום לשער כי גם בישראל יש לתפקיד רב בית הספר ערך מוסף ופוטנציאל סיוע במצבים של מצוקה וקושי.

תפקיד רב בית הספר

תפקיד רב בית הספר הוגדר לראשונה במערכת החינוך בשנת 1977 כאשר במהלך ניסוי של משרד החינוך שולבו 12 רבנים בבתי ספר ממלכתיים-דתיים במרכז הארץ. הצורך

בשילוב הרבנים עלה מן השטח כאשר הצוות החינוכי בבית הספר טען כי חסרה דמות רבנית שתלווה את בית הספר, תפתח את ישיבות המורים בדבר תורה ותשמש כתובת להתייעצות הלכתית בתחומי בית הספר. בתחילה הוקצו לצורך הפרויקט כ-20 שעות שבועיות שבהן התבקשו הרבנים למלא את הצרכים שעלו מצד בתי הספר, ולשמש דמות תורנית המעבירה תכנים ושעימה יוכלו הצוות והתלמידים להתייעץ בנושאים מגוונים. כדי ללוות את הפרויקט הוקמה במשרד החינוך ועדה ציבורית שכללה מפקחים ארציים, אנשי המרכז לחינוך דתי ונציגות רבנית (נוימן, 1995).

במשך השנים גדל מספר המכהנים בתפקיד רב בית הספר כך שבשנת 2005 כיהנו בתפקיד כ-200 רבני בתי ספר (בוזגלו, 2005), ובשנת 2007 עמד מספרם על 240 רבנים (Shapira, 2008). בשנים האחרונות מספר הרבנים גדל במידה ניכרת ומנתונים שהתקבלו לצורך המחקר הנוכחי מהאגף לפיקוח על רבני בתי הספר במשרד החינוך (ריאיון אישי, 25 דצמבר, 2019) מדווחים למפקח על רבני בתי הספר כ-407 בעלי תפקיד, כולם גברים, מתוכם 399 מכהנים בתפקיד בבתי ספר ממלכתיים-דתיים ו-8 בבתי ספר ממלכתיים. 115 מכהנים כרבנים בבתי ספר על-יסודיים וכ-292 בבתי הספר היסודיים. באשר לתפקיד הרבנים, בשנים הראשונות לכניסת הרבנים לבתי הספר הגדרת תפקידם הייתה עמומה ולא ברורה. הדרישה הרשמית היחידה בעת מינוי רב לתפקיד הייתה קבלת אישור מהוועדה למינוי רבני בתי ספר והסכמת מנהל בית הספר לקבלו. בשל אי הבהירות בהגדרת הרשמית של תפקיד רב בית הספר הוקמה בשנת 2002 "ועדת שפרבר" שבסופו של התהליך פרסמה נייר עמדה שבו הובאו דרישות והגדרת התפקיד של רב בית הספר (משרד החינוך, תשס"ב). במסמך צוין כי משרת רב בית הספר תהיה בהיקף של שליש משרה, הנושא בתפקיד יהיה חלק מצוות הניהול של בית הספר ויעבור הכשרה לתפקידו בהשתלמויות לרבני בתי ספר. פעילות הרב תעסוק בתחומים מגוונים, ובהם: הדרכה והכוונה של צוות המורים, קשר אישי עם תלמידי בית הספר, גיבוש זהותו החינוכית התורנית של בית הספר ושותפות בצוות המתכנן את האירועים החברתיים בבית הספר. באשר לדרישות התפקיד צוין כי ישנן "תכונות רצויות" הכוללות, בין השאר, היותו תלמיד חכם, בעל השקפה תורנית-ציונית המתבטאת באורחות חייו ובעל תעודת הוראה ורישיון הוראה קבוע. חשוב לציין כי אין דרישה שרב בית הספר יהיה בעל סמיכה לרבנות והגדרת תפקידו היא פורמלית בלבד, שלא כמו תפקידים אחרים בבית הספר, כגון מורים, יועצים ומנהלים, או תפקידים רבניים אחרים, כגון ראשי ישיבות, רבני קהילות ורבני עיר, שבהם נדרשת בדרך כלל סמיכה מטעם הרבנות הראשית לישראל.

בפועל, הגדרת תפקיד הרב משתנה בין בתי הספר ותלויה, בין השאר, בהגדרת התפקיד בידי מנהל בית הספר, צורכי בית הספר וכישורי הרב. עם זה על אף הבדלים אלו נראה כי רב בית הספר עשוי להיות דמות חיונית עבור התלמידים ולשמש כתובת לפנייה לעזרה במצבים מסוימים שבהם הם זקוקים לעזרה. חיזוק להשערה זו נמצא במחקר חלוץ שבחן פנייה לעזרה לרבני בתי ספר וממצאיו עלה כי 2.5%-4.6% מכלל התלמידים פנו לרב בית הספר כדי לקבל עזרה (Yablon, 2013). עוד עולה מן המחקר כי ישנם שני משתנים עיקריים הקשורים להחלטתם של תלמידים לפנות לעזרת רב בית הספר והם הגדרת תפקיד הרב בבית הספר ודפוסי הקשר בין הרב לתלמידים. במחקר הנוכחי נבחנו תפיסותיהם של התלמידים ושל הרב באשר למקומו כעוסק בתמיכה, נכונות התלמידים לפנות לעזרתו ומאפייני הרב המקדמים פנייה כזו תוך התמקדות בנושא האלימות כמקרה בוחן לשאלות אלו.

אלימות בבית הספר

שיעורי האלימות בבתי הספר בארץ ובעולם גבוהים למדי, ואולם נמצאים בירידה מסוימת בשנים האחרונות (ראמ"ה, 2018). עדיין מנתונים אלו המתפרסמים בידי משרד החינוך, עולה כי קרוב למחצית התלמידים בישראל היו קורבנות לאלימות מכל סוג שהיא בתוך תחומי בית הספר. תוצאותיה של האלימות בבתי הספר רבות ורחבות. נמצא קשר בין מעורבות במעשי אלימות לחרדה, דיכאון, מחשבות אובדניות והפרעות אכילה (Bayer et al., 2018; Brunstein Klomek et al., 2007; Lie, Rø, & Bang, 2019; Mark, Värnik, & Nordhagen et al., 2005). כמו כן לקורבנות לאלימות סיכון רב יותר לפגיעה בהישגים הלימודיים, נשירה מבית הספר ופיתוח סימפטומים פסיכו-סומטיים למיניהם, כגון כאבי בטן וראש, בעיות שינה, בעיות נשימה וכדומה (Azuine & Singh, 2019; Basch, 2011; Lepore & Kliwer, 2013; Nakamoto & Schwartz, 2010). עוד נמצא כי אצל הקורבנות לאלימות יש ירידה בתחושת הערך העצמי והמסוגלות העצמית וקיים קושי כללי בהסתגלות (Nurius, LaValley, & Kim, 2020; Stavriniades, Georqiou, Nikiforou, 2019; Ybrandt & Armelius, 2010). ספר רבים ומערכות חינוך ככלל מצביים את הטיפול באלימות כנושא ראשון במעלה ובמסגרת זו טיפול פרטני בקורבנות לצד טיפול מערכתי לשם הפחתת שיעורי האלימות.

פנייה לעזרה

פנייה לקבלת עזרה או ייעוץ היא רכיב חשוב בהתמודדות יעילה עם בעיה שמתמודד איתה הפרט (Eliot et al., 2010). חוקרים רבים בחנו את נושא הפנייה לעזרה ומצאו כי הנכונות לפנות לעזרה היא תוצאה של אינטראקציה בין מאפייני הפונה לעזרה והעוזר ובהם מאפיינים אישיותיים, דמוגרפיים ומצביים (Shaw et al., 2019). נמצא כי פעמים רבות שבהן תלמידים זקוקים לעזרה הם אינם פונים כדי לקבל אותה (Efrati, 2018). נראה כי בקרב מתבגרים הקונפליקט העיקרי ביותר בנושא פנייה לעזרה הוא עניין המסוגלות העצמית ותהליך ההיפרדות והעצמאות שנבנה בפרק זמן זה. אף שקרוב לוודאי הפנייה לעזרה תסייע לתלמיד הפונה, היא יכולה לגבות מחירים פסיכולוגיים שעשויים למנוע ממנו לעשות זאת (Wu, Katic, Liu, Fan, & Fuller, 2010). מחירים כמו ירידה בתחושת המסוגלות העצמית, תחושת תלות ופגיעה בדימוי העצמי יש בהם כדי למנוע מהתלמיד לפנות לעזרה אף שהוא זקוק לה. נוסף על כך, נראה כי לא תמיד יש בנמצא אדם זמין שהתלמיד רואה בו בעל יכולת לסייע לו בבעייתו (Rickwood, 1995). זאת ועוד, נוכח המחיר הגלום בפנייה לעזרה, מחקרים קודמים עומדים על הבדל ניכר בין עמדות כלליות כלפי פנייה לעזרה ובין הפנייה לעזרה בפועל, ולפיו שיעור הפונים בפועל נמוך בהרבה מהעמדות הכלליות כלפי הפנייה לעזרה (Eliot et al., 2010; Yablon, 2018). נוסף על כך, הנכונות לפנות לעזרה משתנה על פי הנושא שבו הפרט זקוק לעזרה (Nadler, 2015) ותלמידים שפונים לעזרה בנושא אחד (למשל לימודי) עשויים שלא לפנות לעזרה בנושא אחר (למשל חברתי). לכן במחקר הנוכחי בחינת תרומתו של רב בית הספר כנותן עזרה נעשתה תוך בחינה קונקרטית לפנייה לעזרה בפועל לאחר אלימות בבית הספר שנבחרה כמקרה בוחן לנושא מרכזי בהתמודדותם של תלמידים עם מצוקה בבית הספר (ראמ"ה, 2018).

פנייה לייעוץ ועזרה לאחר אלימות

למרות התועלת שעשויה לצמוח לתלמידים מפנייה לעזרה לאחר שנפגעו ממעשי אלימות, נמצא במחקרים אחרים כי בפועל פונים לעזרה רק כשליש מכלל התלמידים שהיו קורבנות לאלימות (ראמ"ה, 2018), ופעמים רבות הצוות החינוכי כלל אינו מודע לכך שישנה בעיית אלימות ומיהם הקורבנות לאלימות זו (Yablon, 2017).

כאשר בוחנים את המאפיינים שקשורים לפניית תלמידים לעזרה לאחר שנפגעו ממעשי אלימות עולים משתנים הקשורים לתלמיד הזקוק לעזרה, כגון מגדר, גיל ומשך האלימות המופנית כלפיו (בבנישתי, חורי-כסאברי ואסטור, 2006; ; Hunter & Borg, 2006; ; Schonert-Reichl & Muller, 1996) וישנם משתנים הקשורים למוקד הפנייה לעזרה, כגון תפקיד, זמינות ומידת הקשר של נותן העזרה עם התלמיד (Eliot et al., 2010; Yablon, 2010). נמצא כי בדרך כלל בנים פונים לעזרה פחות מבנות, תלמידים בוגרים פונים לעזרה פחות מתלמידים צעירים ותלמידים שהיו קורבנות לאלימות נקודתית פונים פחות מתלמידים שהיו קורבנות לאלימות מתמשכת. כמו כן נמצא שתלמידים פונים יותר לאנשי צוות הזמינים להם, שיש להם איתם קשר מהותי ושמתקוק תפקידם באים במגע ישיר ורציף יותר עם התלמיד (Eliot et al., 2010; Yablon, 2017).

נציין כי במצבים של אלימות בבית הספר תלמידים עשויים לפנות לכמה אנשי מקצוע לקבלת עזרה ובהם מורים, יועצים, חברים וצוות בית הספר. המחקר הנוכחי התמקד בפנייה לעזרת רבני בתי ספר שמחקרים קודמים מראים כי הם עשויים גם כן לשמש כתובת ראויה לפנייה לעזרה (בוזגלו, 2005; Yablon, 2013). ולבחינה רחבה יותר של המשתנים שעשויים לתרום לפנייה זו. כאמור, ההתמקדות בפנייה לעזרה בפועל לרבנים במצב של אלימות נועדה לאפשר קבלת מידע מדויק ולבחון לעומק את המאפיינים שהביאו את התלמידים לפנות לרבנים. על אף שההתמקדות באלימות ופנייה לעזרה בפועל עשויה לצמצם את מדגם המחקר, נראה כי יש לכך חשיבות רבה והיא תאפשר לקבל תמונה מהימנה ומחוברת לשדה המחקר. זאת בהשוואה לבחינת עמדות תלמידים כלפי פנייה לרב שעשויה להביא לידי הבנה חסרה של הנושא כפי שנמצא במחקרים אחרים שבהם הודגש הפער בין עמדות תלמידים כלפי פנייה לעזרה ובין דיווח של תלמידים על פנייה בפועל (Eliot et al., 2010; Yablon, 2018). בחינת מאפייני הרבנים ששימשו מוקדי פנייה לתלמידים הזקוקים לסיוע במעשי אלימות מספקת נקודת מבט ייחודית וחשובה ותורמת להבנת מקומו של הרב בבית הספר.

לסיכום, לנוכח המידע כי תפקידם של רבני ספר במתן תמיכה וייעוץ לתלמידים נבחן רק מעט עד כה, מטרת המחקר המרכזיות היו אלה: 1. לבחון האם וכיצד תלמידים ורבנים רואים בתפקיד הרב במתן ייעוץ ותמיכה לתלמידים; 2. לבחון מהם המשתנים המקדמים בפנייה לעזרה של תלמידים אל הרב תוך בחינת מאפייני הרב הכוללים את הכשרתו ותפקידו בבית הספר.

שיטת המחקר

המחקר הנוכחי הוא אקספלורטיבי במהותו ונועד לבחון את תרומתם של רבני בתי ספר כמוקדי עזרה לתלמידים מתוך התמקדות באלימות בבית הספר כמקרה בוחן. לכן שיטת המחקר הייתה מסוג concurrent mixed-methods המשלבת איסוף נתונים כמותיים

ואיכותניים כאחד מתוך העמדת איסוף הנתונים האיכותניים במרכזו של המחקר (Hanson, Creswell, Plano Clark, Petska, & Creswell, 2005). לנוכח ההתמקדות בפנייה לרבנים לעזרה בפועל והמדגם המצומצם הנגזר מכך, מטרת איסוף הנתונים הכמותיים הייתה לבחון את שאלות המחקר בדבר המשתנים העשויים להסביר את מידת הנכונות של תלמידים לפנות בפועל לעזרת הרבנים. הנתונים האיכותניים נאספו כדי ללמוד במידה רחבה יותר על תפקידי הרבנים בבתי הספר, מהות עבודתם ומידת הקשר והרלוונטיות שלהם כמסייעים לתלמידים בכלל ולאחר אלימות בפרט. ההתמקדות באלימות בבית הספר כאן נועדה לאפשר לתלמידים נקודת מבט קונקרטיה שממנה יוכלו לדון בתפקידי הרב ככלל.

משתתפים

במחקר השתתפו 512 תלמידים בכיתות ז'-י"ב, שנדגמו דגימה רנדומלית מ-14 בתי ספר ממלכתיים-דתיים ברחבי הארץ שבהם משמש רב בית ספר. מתוכם 5 אולפנות, 5 תיכונים דתיים ו-4 ישיבות תיכוניות. המדגם כלל 279 בנות (54.5%) ו-233 בנים (45.5%). גיל התלמידים נע בין 12 ל-18 ($M=14.21$, $SD=1.67$). טווח הגילים של רבני בתי הספר היה בין 33 ל-60 ($M=47.28$, $SD=7.29$) והוותק שלהם בתפקיד רב בית הספר נע בין שנה ל-28 שנים ($M=9.63$, $SD=6.22$). 84.6% מהרבנים היו בעלי תואר שני ומעלה ו-15.4% היו בעלי תואר B.Ed. 47.1% מהרבנים הוסמכו לרבנות, ואילו 52.9% לא הוסמכו או לא סיימו את תהליך ההסמכה. 71.7% מהרבנים שירתו בצבא ו-38.3% לא שירתו. 52.1% מהרבנים דיווחו כי עברו הכשרה מיוחדת בנושא ייעוץ לתלמידים בהשתלמויות מקצועיות, ואילו 47.9% לא עברו הכשרה כזו.

כלים

כלים כמותיים

שאלון סוציו-דמוגרפי לתלמידים: שאלון שבחן משתני רקע דמוגרפים של התלמידים, כגון גיל, מגדר, רמה דתית ועוד.

שאלון סוציו-דמוגרפי לרבנים: שאלון שבחן משתני רקע דמוגרפים של הרבנים, כגון גיל, מוצא, השכלה כללית ודתית, שירות צבאי, הכשרה, ותק ועוד.

שאלון ניטור אלימות (ראמ"ה, 2014): שאלון שבחן לאילו מעשי אלימות היה חשף התלמיד בחודש שקדם להעברת השאלון. השאלון כולל 15 פריטים הנוגעים לחמישה סוגים של אלימות: אלימות מילולית, אלימות מתונה, אלימות קשה, אלימות חברתית ואלימות באמצעות אמצעי תקשורת דיגיטליים. המשתתפים התבקשו לציין את מספר הפעמים שהאירוע קרה להם בחודש שקדם להעברת השאלון באמצעות סולם בן 3 דרגות הנע מ-0 (אף פעם) ועד 2 (שלוש פעמים ויותר). השאלון שימש עד היום במחקרים ארציים ורחבי היקף (למשל ראמ"ה, 2018). מהימנות פנימית נבחנה באמצעות אלפא קרונבאך לשאלון כולו ולכל סוג אלימות בנפרד. נמצא כי מהימנות השאלון כולו היא 0.84. המהימנויות שנמצאו לכל סוג אלימות בנפרד נעו בין 0.63 ל-0.77.

שאלון פנייה לעזרה בפועל: שאלון שבחן את מידת הפנייה לעזרה בפועל לאחר כל אחד מהמצבים שהופיעו בשאלון ניטור האלימות. המשתתפים התבקשו לציין האם פנו לעזרה

במידה שנחשפו לאלימות (כן/לא), ואם כן, לאיזה בעל מקצוע פנו לאחר מכן (אף אחד, מחנך/ת, יועץ/ת, מנהל/ת המוסד, רב בית הספר או מישהו אחר).

כלים איכותניים

ראיונות אישיים: במהלך המחקר נערכו ראיונות אישיים חצי מובנים עם שישה רבנים ושבעה תלמידים, בהם שני רבנים ושני תלמידים מבית ספר שבו לומדים בנים בלבד, שני רבנים ושתי תלמידות מבית ספר שבו לומדות בנות בלבד ושני רבנים ושני תלמידים ותלמידה מבית ספר שבו לומדים בנים ובנות יחד. אלה הן השאלות לדוגמה: האם פנית לעזרת רב בית הספר כדי להתמודד עם אלימות? באילו נושאים פנית לרב בית הספר אם בכלל? האם תלמידים אחרים פונים? מה גרם לך לפנות או לא לפנות? מה תפקידי הרב בבית הספר?

הליך

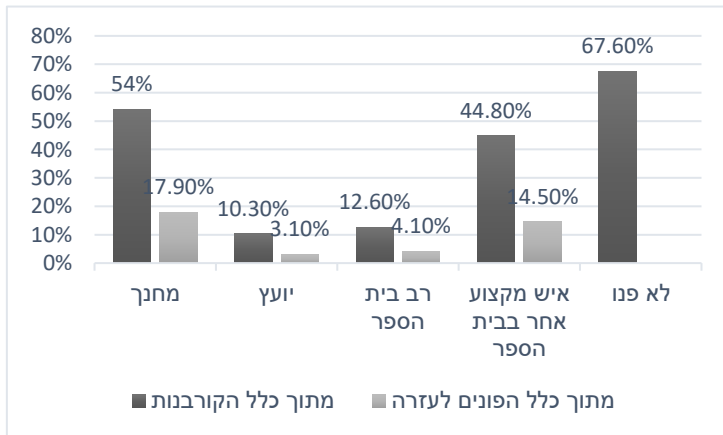
קודם להעברת השאלונים בבית ספר, התקבל אישור המדען הראשי במשרד החינוך להעברת השאלונים. בשלב הבא נדגמו התלמידים והרבנים שהשתתפו במחקר, נוצר קשר עם בתי הספר ונקבע מועד להעברת שאלונים וקיום ראיונות לאחר קבלת אישור ההורים. הודגש לפני המשתתפים כי השתתפותם היא וולונטרית וכי יוכלו להפסיק את השתתפותם בכל עת מבלי שייגרם נזק להם או למחקר. כמו כן הודגשה השמירה על אנונימיות המשיבים.

ממצאים

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון את תרומתו של רב בית הספר כנותן עזרה לתלמידים תוך בחינת אלימות בבית הספר כמקרה בוחן. כיוון שמדגם התלמידים נשען על כיתות נבחנה מידת הקינון במשתני המחקר, ואולם לא נמצאה תלות בין המשתתפים במשתני המחקר ($ICC=4\%$).

ממצאי המחקר עולה כי 51.2% מהמשתתפים היו קורבנות לאלימות. בתרשים 1 מופיעים שיעורי הפנייה לעזרה של התלמידים שנפגעו מאלימות ($n=262$) לכל מיני מקורות תמיכה בבית הספר.

תרשים 1: שיעור פניית התלמידים לעזרת אנשי מקצוע בבית הספר לאחר אלימות

מעיון בתרשים 1 אפשר לראות כי רק 32.4% מכלל התלמידים שהיו קורבנות לאלימות פנו לעזרה כלשהי. נוסף על כך, מקור העזרה הנפוץ ביותר הוא המחנך (47 תלמידים שהם 17.9% מהקורבנות ו-54% מהפונים לעזרה), לאחריו איש מקצוע אחר בבית הספר או מחוצה לו (39 תלמידים שהם 14.5% מהקורבנות ו-44.8% מהפונים), לאחריו רב בית הספר (11 תלמידים שהם 4.2% מהקורבנות ו-12.6% מהפונים) ואיש המקצוע הכי פחות נפוץ לפנייה לעזרה הוא היועץ בבית הספר (9 מהתלמידים שהם 3.1% מהקורבנות ו-10.3% מהפונים). כדי לבחון האם ההבדלים בשיעור הפונים לעזרה לכל אחד ממקורות העזרה מובהקים נערך מבחן חי בריבוע ונמצא כי ההבדלים בפנייה לעזרת אנשי מקצוע אחרים הם מובהקים ($\chi^2(4)=18.69, p<0.01$).

מאפייני הרב המקדמים פנייה לעזרה

אחת מהסוגיות המרכזיות שעמדו לבחינה במחקר הנוכחי היא זיהוי מאפייני הרב המסבירים את הנכונות לפנות לעזרתו. כאמור, במחקר נבחנה הפנייה בפועל לאחר אלימות (פנה או לא פנה), ולפיכך נערכו סדרת מבחני חי בריבוע לבחינת הקשר שבין מאפייני הרב לפנייתו של התלמיד לעזרת הרב.

מניתוח הממצאים עולה כי יש קשר בין פנייה לעזרת הרב ובין היותו מוסמך לרבנות ($\chi^2(1)=10.23, p<0.01$), כך שתלמידים פנו לרב שהוסמך לרבנות יותר מרב שלא הוסמך. עוד עלה כי התלמידים פנו לרבנים שעברו הכשרה בנושא מתן ייעוץ לתלמידים בהשתלמויות מקצועיות, יותר מרבנים שלא עברו הכשרה כזו ($\chi^2(1)=9.68, p<0.001$). עוד נמצא הוא כי לרמת ההכשרה האקדמית של הרב יש קשר לפניית תלמידים לעזרה לאחר אלימות ($\chi^2(4)=15.01, p<0.01$). יותר תלמידים פנו לרבנים שלהם הכשרה של תואר שני בתחום החינוך מאשר לרבנים עם הכשרה אחרת. נוסף על כך, נמצא כי יש קשר בין פניית תלמידים לעזרת הרב ובין הקשר הלימודי ביניהם ($\chi^2(1)=8.07, p<0.01$), כלומר תלמידים פנו יותר לעזרת רבנים שמלמדים אותם מקצוע כלשהו ומקיימים איתם אינטראקציה לימודית.

כדי לקבל תמונה רחבה יותר על תפקיד הרב והמשמעויות שלו באשר למתן מענה לתלמידים שחוו אלימות בפרט ולתלמידים שנוקטים לסיוע בנושאים אחרים בכלל, נערכו גם ראיונות עם רבנים ותלמידים. מטרת הראיונות הייתה לאפשר הבנה רחבה יותר של תפקיד רב בית הספר כפי שהתלמידים והרבנים עצמם רואים אותו, וכדי לבחון את התרומה שלו ככתובת לפניית תלמידים לעזרה. תחילה עסק הראיון בפנייה לעזרה לאחר אלימות, ואולם על סמך תשובות התלמידים הורחבו השאלות להבנת מקומו של הרב בבית הספר ובחינת המשתנים המקדמים פנייה אליו בשעת הצורך. בניתוח זה עלו שני נושאים מרכזיים המקדמים פנייה של תלמידים לעזרה: א. תפיסה של הרב כבעל יכולת לסייע; ב. רמת הקשר של הרב עם התלמידים. כל השמות המדווחים להלן שונו כדי לשמור על אנונימיות הנבדקים.

ההיבט הראשון שנמצא מהותי בעבור התלמידים הוא **ראיית הרב בעל יכולת לסייע**. התלמידים שפנו לרב בבקשה לסיוע ציינו כי האמינו שהרב בעל כישורים ויכולת לעזור. כשהתלמידים ראו ברב איש צוות שהגדרת תפקידו עוסקת בנושאים הקשורים לדת בלבד, הם נמנעו מלהתייעץ איתו ולבקש ממנו עזרה בנושאים שאינם הלכתיים גרידא. לעומת זאת, רבנים שהגדרת תפקידם כללה גם מתן ייעוץ לתלמידים בנושאים מגוונים שימשו כתובת לפניית תלמידים לעזרה.

סמדר שלומדת באולפנה לבנות, סיפרה: "פניתי לרב מספר פעמים בנושאים אישיים שלא היה לי עם מי להתייעץ עליהם והוא עזר לי מאוד". כשנשאלה "מדוע פנית דווקא לרב?" היא ענתה כי "חשבתי שהרב יכול לעזור לי כי יש לו ניסיון חיים והוא גם מייעץ לבני נוער בכל מיני נושאים שקשורים לחיים וגם בבעיות אישיות. תמיד כשהוא בא אלינו לכיתה להעביר שיעור, השיעור הוא לא שיעור תורה, זה שיעור שמדבר על דברים של החיים, אז חשבתי שהוא מבין בזה ושהוא יוכל לעזור לי".

רועי, תלמיד בתיכון דתי, סיפר:

הרב כאן הוא "גבר", הוא מבין אותנו ולא מכריח אותנו לעשות כל מיני דברים שאנחנו לא מאמינים בהם. אם יש לי בעיה אני פונה אליו והוא יודע מה להגיד. תמיד כשהתייעצתי איתו הרגשתי אחר כך יותר טוב. הוא תמיד גם אומר לנו שבכל דבר אנחנו יכולים לפנות אליו וזה נותן תחושה שזה בסדר לדבר איתו על הכול. נגיד שנה שעברה הייתה לי בעיה חברתית וכמה ילדים פה הציקו לי הרבה אז הלכתי לרב ואמרתי לו את זה והוא גם עודד אותי קצת וגם נכנס לכיתה ודיבר עם הילדים האלה והמצב השתפר.

לעומת זאת, דולב, שלומד בישיבה תיכונית, סיפר:

אני לא פונה לרב בבעיות שיש לי כי מה הוא כבר יכול לעשות? הוא מלמד אותנו דברים תורניים ומעביר שיעורי תורה. אם יש לי שאלה הלכתית או משהו אז יכול להיות שאני אפנה אליו כי הוא מבין בזה יותר.

גם שירה, תלמידה באולפנה לבנות, מספרת:

הבנות כאן פונות לרב בשאלות הלכתיות שיש להן, יש לו גם תיבה כזאת ששמים שם פתקים עם שאלות ואז הוא עונה ביום שישי בשיחה שלו בפני כל האולפנה אבל לא נראה לי שיש מישהי שפונה אליו יותר מזה. הוא רב לא יועצת או משהו כזה.

גם בקרב הרבנים ישנה חשיבות לראייה שלהם את תפקיד רב בית הספר. רבנים שראו בהגשת עזרה לתלמידים חלק מתפקידם, נטו להזמין תלמידים לפנות אליהם גם בבעיות אישיות ולהיות מעורבים יותר בחיי התלמידים. כך, למשל, מספר הרב רחמים המשמש רב בית הספר באולפנה לבנות:

חלק מהתפקיד הלא רשמי שלי זה להוות כתובת בשביל הבנות בכל מיני נושאים שמטרידים אותן. יש בנות עם בעיות אישיות או בעיות בבית שפונות אליי ומשתפות אותי ומבקשות ממני עצה איך להתמודד. יש לפעמים בנות שפונות אליי בגלל שהציקו להן בכיתה או ברשתות החברתיות. לפעמים הבנות יפנו בשאלה הלכתית כמו למשל "האם מותר לי להלשין על חברה שפוגעת בי?" וכך נפתח לי צוהר לעולמה הפנימי ואני יכול לסייע לה.

הרב ראובן, רב באולפנה לבנות, רואה את תפקידו אחרת:

התפקיד שלי הוא להיות המנהיג הרוחני של האולפנה, הבנות יכולות לפנות אליי בשאלות הלכתיות אך לא כל כך בשאלות אישיות כי זה לא מתאים. אני מעדיף לשמור על דיסטנס ואני חושב שכך ראוי לרב בית ספר. התפקיד הוא תורני במהותו. כלומר להעביר שיעורים, לחזק, להגיד דברי תורה באירועים מיוחדים,

להדריך את הנהלת האולפנה בכל התחום התורני. התפקיד כשמו כן הוא – הרב של קהילת בית הספר. יותר מזה לדעתי זה לא ראוי וחוטא למטרה.

נוסף על משמעות התפקיד בעיני התלמידים והרב נראה כי גם **סוג ורמת הקשר** שיש לרב עם התלמידים הוא בעל משמעות בנושא פניית תלמידים לעזרה. תלמידים סיפרו כי נטו לפנות לעזרת רבנים שפעלו לחיזוק הקשר בינם לתלמידים. כמו כן גם הרבנים דיווחו כי לאחר חיזוק הקשרים עם התלמידים פנו אליהם תלמידים רבים יותר לעזרה בנושאים אחרים כמו לאחר מעשי אלימות.

יהודה, הלומד בתיכון דתי, סיפר: "אני פניתי פעם לרב בגלל שיימינג שעברתי". כשנשאל למה פנה לרב השיב:

כי הוא היה לוקח אותי ועוד כמה חבר'ה לשיחות אישיות ומדבר כזה על החיים וקשיים שיש לנו בגיל שלנו אז כשזה קרה לי הרגשתי פתוח לבוא ולדבר איתו כי ידעתי שהוא מבין עניין ושהוא יהיה שם בשבילי.

תהילה שלומדת באותו בית ספר מציינת:

יש כמה ילדים בכיתה שיותר קשורים לרב ואז הם מרגישים בנוח לפנות אליו בכל מיני בעיות אישיות, אבל אני לא הייתי פונה אליו אם הייתה לי בעיה כי אין לי קשר איתו. הוא בעיקר יושב עם הבנים בהפסקות ומדבר איתם. נראה לי שלכל הבנות היה פחות נוח לשתף אותו בכל מיני נושאים אישיים.

ירון, שלומד בישיבה תיכונית, סיפר:

הרב מכיר כל אחד מהילדים בבית ספר. הוא כאילו לא רק יודע את השם ואיזה כיתה, הוא ממש יודע מה עובר עליך ואיזה דברים אתה אוהב לעשות. כשאתה מדבר עם הרב אתה בטוח שאתה התלמיד היחיד שלו. וככה כל הילדים בבית ספר מרגישים.

כשנשאל אם זה השפיע על ההחלטה שלו לפנות לעזרת הרב במצבים של אלימות, הוא ענה:

ברור. ישר ידעתי שאני אפנה אליו. האמת שאני לא כל כך פונה לעזרה אם היה מקרה של אלימות, כאילו מחליקים וזהו, זה בין החבר'ה. אבל במקרה שהלכתי אליו זה בגלל שהרביצו לילד שיש לו בעיה וידעתי שלרב יש קשר טוב איתו והוא יעזור לו.

הרב יהונתן, שמשמש רב בית ספר בתיכון דתי, סיפר:

אני יודע שאם אני רוצה שתלמידים יפנו אליי זה קודם כל תלוי בקשר האישי שלי איתם. אז אני לוקח אותם לשיחות אישיות, מתעניין בחיים שלהם, מכיר את כל הסיפורים. ובאמת בסוף כשהם צריכים עזרה הם באים אליי, יודעים שיש להם על מי לסמוך.

אפשר לראות כי לתלמידים קל יותר לפנות לרבנים אשר יש להם איתם קשר קרוב יותר ורב משמעות. גם מצד הרבנים עולה הצורך ביצירת מרחב בטוח עבור התלמידים כדי לאפשר פנייה בנושאים מגוונים שמטרידים את התלמידים. אם כן, נראה כי דפוס התקשורת עם הרב מהותי ביותר עבור התלמיד המחפש מקור סיוע.

דיון

המחקר הנוכחי עסק בתרומתו של הרב במתן תמיכה וייעוץ לתלמידים בבית הספר תוך בחינת נכונות התלמידים לפנות לעזרת הרב במעשי אלימות כמקרה בוחן. ממצאי המחקר הכמותיים והאיכותניים משלימים יחד את התמונה ומראים כי ישנם שלושה משתנים עיקריים שמקדמים פנייה לרב בית הספר בבקשת עזרה: הכשרתו של הרב, ראיית התפקיד ודפוס הקשר בין הרב לתלמיד.

אחד הממצאים שיכול לשפוך אור במידה רבה על מקומו של הרב כמקור לתמיכה בבית הספר נוגע לממצא על אודות שיעור הפונים לרב לאחר אלימות. כך נמצא כי מהתלמידים שפנו לעזרה, 12.6% בחרו לפנות לרב בית הספר, שיעור גבוה אף מהפונים ליועץ בית הספר שהגדרת תפקידו הפורמלית היא סיוע לתלמידים. ממצא זה מעניין במיוחד כיוון שתפקיד רבני בתי ספר נוצר בתחילה כדי לתת מענה לתחומים תורניים בלבד (נוימן, 1995), ותחומי מעורבותו התרחבו עם השנים וכיום יש בהם גם סיוע בתחומים אחרים כגון אלימות שנחקרה במחקר הנוכחי. עם זה מעניין לראות כי אין לכך כל יחס ארגוני, ולא חל שינוי בהגדרת תפקידו של רב בית הספר או בהיקף ורמת ההכשרה הנדרשת מצד משרד החינוך. עדיין הכשרתו של הרב ובעיקר הפיתוח המקצועי של רבני בתי הספר מתמקדים בעיסוק בסוגיות תורניות, הלכתיות והשקפתיות ומעט מאוד בנושאים הקשורים לייעוץ לתלמידים.

עצם הדבר שתלמידים פונים לעזרת רב בית הספר בשיעורים גבוהים יותר מאשר ליועצים חינוכיים מעלה גם היא סוגיה חשובה הדורשת מחקר המשך. לצד הממצא כי ישנה בדרך כלל עלייה בהכרה בתרומתה של תמיכה רוחנית (Edmond & Price, 2009), עצם הדבר שיועצים חינוכיים אינם משמשים כתובת מרכזית לפנייה לעזרה בבית הספר דורשת בירור נוסף. ייתכן שההסבר לממצא זה טמון בשינויים החלים בתפקידי היועצים החינוכיים, והעובדה שבבתי ספר רבים היועצים עוסקים בעיקר בייעוץ ברמה המערכתית ולא ברמה הפרטנית (ארהרד, 2014). עם זה נוכח הממצאים הקשורים במאפייני הרב ותורמים להסבר הפנייה לעזרה, נראה כי לצד השאלה מי עדיף על התלמידים למתן עזרה, הרב עצמו, בשל כישוריו ואפיוניו, משמש בחירה ראשונה כמעניק עזרה לתלמידים רבים. כאשר נבחנו מאפייני הרבנים שתלמידים בחרו לפנות אליהם בפועל עלתה חשיבות ההכשרה של הרב. נמצא כי התלמידים פנו יותר לרבנים בעלי תואר שני, הסמכה לרבנות והכשרה בנושא מתן ייעוץ לתלמידים. ממצאים אלו מדגישים בראש ובראשונה את חשיבותה של הכשרה לתפקידי הוראה ולהתמחות ספציפית בתפקידים הנדרשים בבית הספר. הספרות המחקרית בתחום הכשרת המורים ככלל (Becker, Waldis, & Staub, 2019) ובתחום הייעוץ הרוחני (Kovess-Masfetyar et al., 2017) והכשרת יועצים בפרט (Henriksen, Henderson, Liang, Watts, & Marks, 2019), עוסקת רבות בחשיבותה של הכשרה מתקדמת ומותאמת למקצוע. ממצאי המחקר הנוכחי מחזקים ממצאים אלו ומוסיפים עוד נדבך על תפקוד רבני בתי הספר. הממצא כי תלמידים פונים יותר לרבנים שיש להם הכשרה תורנית, אקדמית והכשרה ספציפית בתחום הייעוץ מראה שתלמידים פונים יותר לעזרת אנשי מקצוע מיומנים ואנשי צוות שרואים בהם בעלי יכולת לעזור (Yablon, 2010). הסבר זה מקבל חיזוק נוסף מניתוח הממצאים האיכותניים שעומדים על כך שתלמידים נוטים לפנות יותר לרבנים שהם רואים בהם אלה שעשויים לסייע להם.

נוסף על כך, נמצא גם כי תלמידים פנו יותר לרבנים שמשמשים גם מוריהם. ממצאים אלה תואמים גם הם ממצאים קודמים שמראים כי בדרך כלל תלמידים נוטים לפנות לעזרת המחנכים שלהם יותר מאשר למורים אחרים (Yablon, 2010). גם במקרה זה הטענה היא שתלמידים נוטים לפנות לעזרה לאנשי צוות שזמינים להם ושאיכות הקשר איתם טובה (שגיא-שורץ וגייני, 2008). גם כאן מתקבל חיזוק נוסף לטענה זו בעזרת ניתוח הראיונות שמעידים על כך שתלמידים נוטים לפנות יותר לרבנים שיש להם איתם קשרים טובים ואישיים יותר.

נציין כי כדי לבחון את מקומם של הרבנים כמקור עזרה נבחנו אלימות בבית הספר כאבן בוחן. בעוד שהראיונות שהתקיימו עם התלמידים הורחבו לראיית תפקיד הרב כמעניק עזרה בדרך כלל, הרי שמחקרי המשך נדרשים כדי להעמיק את ההבחנה בין סוגי עזרה שדורשים התלמידים מהרב ותחומים ספציפיים שבהם תלמידים פונים או עשויים לפנות לרבנים. בד בבד ממצאי המחקר עולה כי יותר ממחצית מהתלמידים היו קורבנות לאלימות מסוג כלשהו וכי רק כשליש מקורבנות אלו פנו לעזרה לאחר הפגיעה. שיעורי אלימות אלה דומים לשיעורים שמתפרסמים בדו"חות ניטור אלימות ארציים שמעלים כי 19%-45% מהתלמידים הם קורבנות לאלימות בבתי הספר בישראל (ראמ"ה, 2018). לאלימות בהיקפים רחבים כל כך יש השפעה שלילית רבה. תלמידים שנפגעו מאלימות עשויים לפתח חרדה או דיכאון, ירידה ברמה הלימודית, תסמינים פסיכוסומטיים שונים, דימוי עצמי נמוך ועוד (Nurius, LaValley, & Kim, 2020; Stavrinides, Georgiou, Nikiforou, & Kiteri, 2011; Tudkuea, Laeheem, & Sittichai, 2019; Ybrandt & Armelius, 2010). ממצאים רבים מדגישים את החשיבות הרבה לטיפול מערכתי בנושא אלימות בבית הספר בפיתוח תוכניות מניעה מצד אחד וביצירת מוקדי תמיכה ויעץ לתלמידים שנפגעו מאלימות מצד אחר.

לצד הממצאים העולים מהמחקר הנוכחי, חשוב לציין כי המחקר אינו חף ממגבלות. ראשית, חשוב להדגיש כי מדגם המחקר אינו מייצג, והכללת ממצאי המחקר על כלל הרבנים הפועלים בבתי הספר בישראל דורש מחקר רחב יותר ומותאם לכך. זאת ועוד ממצאי המחקר העיקריים נשענים על דיווח עצמי ויש מקום לבחון את תרומתו של הרב במדדים אחרים כמו דיווחי עמיתים ורישומי בתי הספר עצמם. נוסף על כך, כדי לבחון לעומק את תרומתם של רבני בתי ספר כמעניקים עזרה, מערך המחקר התמקד בפנייה לעזרה בפועל לאחר אירוע ספציפי של אלימות. התמקדות שבה לדי ביטוי בתלמידים מעטים שנכללו בניתוחים הסטטיסטיים הכמותיים. עם זה יש חשיבות גדולה לבחינת המשתנים המקדמים פנייה לרב במובן המעשי ולא רק התאורטי והממצאים שעלו במחקר הנוכחי מספקים תרומה חשובה לבחינת התופעה הגם ששיעור המשתתפים נמוך כפי שגם נמצא במחקרים קודמים העוסקים בפנייה לעזרה (Yablon, 2017). לבסוף, אחד הממצאים העולים מהמחקר הנוכחי הוא כי אין הגדרת תפקיד ברורה במשרד החינוך לתפקיד רבני בתי הספר. כך למשל התברר כי רבני בתי ספר הוא שם כולל שלעיתים מתבטא בעיקר בגמול תפקיד ואינו דורש פעילות מוגדרת או תנאי סף. לכן למשל כמה מרבני בתי הספר הם מנהלי המוסד, מקצתם משמשים רבנים בלבד ואחרים משמשים מורים ומחנכים בבית הספר. במחקרי המשך מוצע לבחון הבדלים בין רבנים לסוגיהם שממלאים תפקידים מגוונים בבית הספר נוסף על תפקידם הפורמלי כרבני בית הספר.

השפעות על קובעי מדיניות

ממצאי המחקר מעלים את תפקודו של הרב כמעניק תמיכה וייעוץ בבתי ספר. עצם הדבר שתפקיד הרב התרחב למתן סיוע פרטני במידה שלא כיוונו קובעי המדיניות מעלה את הצורך לבחון מחדש את הגדרת תפקידו של רב בית הספר, לבחון את הדרישות המקדימות למתמנים לתפקיד זה ואת ההבחנה שבין תפקידי הייעוץ של הרב לעומת תפקידם של יועצים בבית הספר. נוסף על כך, נוכח פועלו של הרב יש מקום לבחון את הרגולציה בתחום מינוי הרבנים ולייסד תהליך מובנה שיבטיח התאמה מיטבית בין הרב לאוכלוסיית בית הספר, תהליכי השמה והכשרה שכיום לא מתקיימים. זאת ועוד, אף שמדובר בממצאי מחקר ראשוני עולה שאם מקבלים או מעודדים את רבני בתי הספר לתת ייעוץ פרטני, כדאי להעשיר את ההכשרה לרבני בתי ספר בתכנים העוסקים בייעוץ והגשת עזרה לתלמידים, יצירת קשרים בעלי משמעות ומניעה וטיפול באלימות כמו מצוקה מסיבות אחרות. כמו כן חשוב כי הרבנים ידעו ויבינו את מקומם כמוקדי פנייה לעזרה ויפעלו במידה אקטיבית ובשיתוף צוות היעוץ והמורים בבית הספר כדי ליצור קשר מהותי עם התלמידים וליצור קרקע מתאימה לבקשת עזרה בעת הצורך.

רשימת מקורות

- ארהרד, ר' (2014). **ייעוץ חינוכי: מקצוע מחפש זהות**. תל-אביב: מכון מופ"ת.
- בוזגלו, א' (2005). **השפעת מדדים אישיים וארגוניים על עמדותיהם של רבני בתי ספר ומנהלים, ביחס לקבלת תלמידים, הפנייתם ללימודי המשך ולרמת הדתיות בחמ"ד** (עבודת מוסמך). אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
- בנבנישתי, ר', חורי-כסאברי, מ' ואסטור, ר"א (2006). **אלימות במערכת החינוך בישראל – תשס"ה: דו"ח ממצאים מסכם**. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית.
- משרד החינוך. (תשס"ב). **חוזר המנהל לחינוך דתי: רב בית הספר – תשס"ב**. משרד החינוך: ירושלים.
- נוימן, י' (1995). רבני בתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי. **בשדה חמ"ד**, לח(3-4), 5-8.
- הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה). (2014). **ניטור רמת האלימות בבתי הספר על-פי דיווחי תלמידים: נתונים מתוך סקרי ניטור אלימות תשע"ג, תשע"א ותשס"ט**. רמת-גן: המחבר. אוחזר מתוך http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/9DEB836A-7B74-4BCF-A21C-5921D5D2784D/189077/Nitur_Alimum_Report_2014.docx
- הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה). (2018). **ניטור רמת האלימות בבתי-הספר לפי דיווחי תלמידים: נתונים מתוך סקרי ניטור אלימות תשס"ט-תשע"ז**. אוחזר מתוך http://meyda.education.gov.il/files/Rama/Nitur_Alimum_Report_Students_2017.pdf
- שגיא-שורץ, א' וגייני, מ' (2008). מעגלי בטחון רגשיים-חברתיים בין ילדים למורים במסגרות חינוך. בתוך פ"ש קליין וי"ב יבלון (עורכים), **ממחקר לעשייה**

בחינוך לגיל הרך (עמ' 67-89). ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

- Adams, C. L. (2019). *Preaching and pastoral care: Helping a hurting church heal and move ministry forward* (Doctoral dissertation). Garrett-Evangelical Theological Seminary, Evanston, Illinois.
- Azuine, R. E., & Singh, G. K. (2019). Mentoring, bullying, and educational outcomes among US school-aged children 6-17 years. *Journal of School Health, 89*(4), 267-278. doi:10.1111/josh.12735
- Barrow, G. (2016). Education eldership and pastoral care in schools. *Pastoral Care in Education, 34*(2), 110-115. doi:10.1080/02643944.2016.1150326
- Basch, C. E. (2011). Aggression and violence and the achievement gap among urban minority youth. *Journal of School Health, 81*(10), 619-625. doi:10.1111/j.1746-1561.2011.00636.x
- Bayer, J. K., Mundy, L., Stokes, I., Hearps, S., Allen, N., & Patton, G. (2018). Bullying, mental health and friendship in Australian primary school children. *Child and Adolescent Mental Health, 23*(4), 334-340. doi:10.1111/camh.12261
- Becker, E. S., Waldis, M., & Staub, F. C. (2019). Advancing student teachers' learning in the teaching practicum through content-focused coaching: A field experiment. *Teaching and Teacher Education, 83*, 12-26. doi:10.1016/j.tate.2019.03.007
- Brunstein Klomek, A., Marrocco, F., Kleinman M., Schonfeld, I. S., & Gould, M. S. (2007). Bullying, depression, and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Adolescent Psychiatry, 46*(1), 40-49. doi:10.1097/01.chi.0000242237.84925.18
- Edmond, N., & Price, M. (2009). Workforce re-modelling and pastoral care in schools: A diversification of roles or a de-professionalization of functions? *Pastoral Care in Education, 27*(4), 301-311. doi:10.1080/02643940903349336
- Efrati, Y. (2018). Adolescents with a disposition toward compulsive sexual behavior: The role of shame in willingness to seek help and treatment. *Sexual Addiction & Compulsivity, 25*(1), 28-45. doi:10.1080/10720162.2018.1454371
- Eliot, M., Cornell, D., Gregory, A., & Fan, X. (2010). Supportive school climate and student willingness to seek help for bullying and threats of violence. *Journal of School Psychology, 48*(6), 533-553. doi:10.1016/j.jsp.2010.07.001

- Gordon, C. S., Jones, S. C., Taylor, M., McInerney, M., & Wegener, J. (2020). An Australian study on the benefits of pastoral care to aged care residents in Christian affiliated homes. *Health & Social Care in the Community*, 28(2), 366-375. doi:10.1111/hsc.12868
- Hanson, W. E., Creswell, J. W., Plano Clark, V. L., Petska, K. S., & Creswell, J. D. (2005). Mixed methods research designs in counseling psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 224-235. doi:10.1037/0022-0167.52.2.224
- Henriksen, R. C., Henderson, S. E., Liang, Y., Watts, R. E., & Marks, D. F. (2019). Counselor supervision: A comparison across states and jurisdictions. *Journal of Counseling & Development*, 97(2), 160-170. doi:10.1002/jcad.12247
- Hunter, S. C., & Borg, M. G. (2006). The influence of emotional reaction on help seeking by victims of school bullying. *Educational Psychology*, 26(6), 813-826. doi:10.1080/01443410600941946
- Kelleher, R., Goh, A., Taylor, M., Ames, D., Chiu, E., Lautenschlager, N. T., & Yastrubetskaya, O. (2011). Providing pastoral care service in aged mental health settings: A literature review. *Asia-Pacific Psychiatry*, 3(1), 5-9. doi:10.1111/j.1758-5872.2011.00106.x
- Kovess-Masfety, V., Evans-Lacko, S., Williams, D., Andrade, L. H., Benjet, C., Ten Have, M., . . . Gureje, O. (2017). The role of religious advisors in mental health care in the World Mental Health surveys. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52(3), 353-367. doi:10.1007/s00127-016-1290-8
- Kumpulainen, K., Rasanen, E., Henttonen, I., Almqvist, F., Kresanov, K., Linna, S. L., . . . Tamminen, T. (1998). Bullying and psychiatric symptoms among elementary school-age children. *Child Abuse & Neglect*, 22(7), 705-717. doi:10.1016/s0145-2134(98)00049-0
- Kyriacou, C. (2015). Social pedagogy and pastoral care in schools. *British Journal of Guidance & Counselling*, 43(4), 429-437. doi:10.1080/03069885.2014.974022
- Kyriacou, C., & Zuin, A. (2016). Cyberbullying and moral disengagement: An analysis based on a social pedagogy of pastoral care in schools. *Pastoral Care in Education*, 34(1), 34-42. doi:10.1080/02643944.2015.1134631
- Lepore, S. J., & Kliewer, W. (2013). Violence exposure, sleep disturbance, and poor academic performance in middle school. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41(8), 1179-1189. doi:10.1007/s10802-013-9709-0

- Lie, S. Ø., Rø, Ø., & Bang, L. (2019). Is bullying and teasing associated with eating disorders? A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Eating Disorders*, 52(5), 497-514. doi:10.1002/eat.23035
- Mark, L., Värnik, A., & Sisask, M. (2019). Who suffers most from being involved in bullying-bully, victim, or bully-victim? *Journal of School Health*, 89(2), 136-144. doi:10.1111/josh.12720
- Nadler, A. (2015). The other side of the help giving paradigm: Seeking and receiving help. In D. A. Schroeder & W. G. Graziano (Eds.), *The Oxford handbook of prosocial behavior* (pp. 307-329). New York, NY: Oxford University Press.
- Nakamoto, J., & Schwartz, D. (2010). Is peer victimization associated with academic achievement? A meta-analytic review. *Social development*, 19(2), 221-242. doi:10.1111/j.1467-9507.2009.00539.x
- Nurius, P., LaValley, K., & Kim, M. (2020). Victimization, poverty, and resilience resources: Stress process considerations for adolescent mental health. *School Mental Health*, 12, 124-135. doi:10.1007/s12310-019-09335-z
- Rickwood, D. J. (1995). The effectiveness of seeking help for coping with personal problems in late adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 24(6), 685-703. doi:10.1007/BF01536951
- Schonert-Reichl, K. A., & Muller J. R. (1996). Correlates of help-seeking in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 25, 705-731. doi:10.1007/BF01537450
- Schuhmann, C., & Damen, A. (2018). Representing the good: Pastoral care in a secular age. *Pastoral Psychology*, 67(4), 405-417. doi:10.1007/s11089-018-0826-0
- Shapira, H. (2008). *The focuses of activity and requirements of the position of the School Rabbi in Israel* (Doctoral dissertation). Constantine The Philosopher University, Nitra.
- Shaw, T., Campbell, M. A., Eastham, J., Runions, K. C., Salmivalli, C., & Cross, D. (2019). Telling an adult at school about bullying: Subsequent victimization and internalizing problems. *Journal of Child and Family Studies*, 28(9), 2594-2605. doi:10.1007/s10826-019-01507-4
- Shih, P., Worth, H., Travaglia, J., & Kelly-Hanku, A. (2017). Pastoral power in HIV prevention: Converging rationalities of care in Christian and medical practices in Papua New Guinea. *Social Science & Medicine*, 193, 51-58. doi:10.1016/j.socscimed.2017.09.049

- Stavrinides, P., Georgiou, S., Nikiforou, M., & Kiteri, E. (2011). Longitudinal investigation of the relationship between bullying and psychosocial adjustment. *European Journal of Developmental Psychology, 8*(6), 730-743. doi:10.1080/17405629.2011.628545
- Teague, P., Kraeuter, S., York, S., Scott, W., Furqan, M. M., & Zakaria, S. (2019). The role of the chaplain as a patient navigator and advocate for patients in the intensive care unit: One academic medical center's experience. *Journal of Religion and Health, 58*, 1833-1846. doi:10.1007/s10943-019-00865-z
- Tudkuea, T., Laeheem, K., & Sittichai, R. (2019). Development of a causal relationship model for cyber bullying behaviors among public secondary school students in the three southern border provinces of Thailand. *Children and Youth Services Review, 102*, 145-149. doi:10.1016/j.childyouth.2019.05.013
- Wang, W., Vaillancourt, T., Brittain, H. L., McDougall, P., Krygsman, A., Smith, D., . . . Hymel, S. (2014). School climate, peer victimization, and academic achievements: Results from a multi-informant study. *School Psychology Quarterly, 29*(3), 360-377. doi:10.1037/spq0000084
- Weaver, A. J., Revilla, L. A., & Koenig, H. G. (2002). *Counseling Families across the stages of life: A handbook for pastors and other helping professional*. Nashville, TN: Abingdon Press.
- Wu, P., Katic, B. J., Liu, X., Fan, B., & Fuller, C. J. (2010). Mental health service use among suicidal adolescents: Findings from a U.S. national community survey. *Psychiatric Services, 61*(1), 17-24. doi:10.1176/ps.2010.61.1.17
- Yablon, Y. B. (2010). Student-teacher relationships and students' willingness to seek help for school violence. *Journal of Social and Personal Relationships, 27*(8), 1110-1123. doi:10.1177/0265407510381255
- Yablon, Y. B. (2013). Students' willingness to seek help from school rabbis for dealing with school violence. *Reja, 29*(1), 16-21.
- Yablon, Y. B. (2017). Students' reports of severe violence in school as a tool for early detection and prevention. *Child Development, 88*(1), 55-67. doi:10.1111/cdev.12679
- Yablon, Y. B. (2018). Israeli Arab minority students' help seeking for bullying from school counselors. *The Counseling Psychologist, 46*(3), 333-350. doi:10.1177/0011000018764108

Ybrandt, H., & Armelius, K. (2010). Peer aggression and mental health problems: Self-esteem as a mediator. *School Psychology International*, 31(2), 146-163. doi:10.1177/0143034309352267